

NOTO‘LIQ OILADA BOLA SHAHSINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY
PEDAGOGIK TIZIMI.

Xolova Mohigul Shavkatovna

Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Xolovamohigul94@gmail.uz

Xo‘janova Madina Odil qizi

Termiz davlat pedagogika instituti talabasi.

[email:@madina_xojanova](mailto:@madina_xojanova)

Annotatsiya: Mazkur maqolada noto‘liq oilalarda voyaga yetayotgan bolalarning shaxs sifatida shakllanish jarayoni ijtimoiy pedagogika nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Oila tarkibidagi o‘zgarishlar bolaning ruhiy holatiga, ijtimoiy moslashuviga va axloqiy qadriyatlarini o‘zlashtirishiga qanday ta‘sir ko‘rsatishi ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, ijtimoiy pedagogik tizim orqali ularni qo‘llab-quvvatlash, muqobil ijtimoiy muhitlar yaratish va shaxsiy salohiyatni rivojlantirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Maqolada zamonaviy yondashuvlar, xorijiy tajriba va mahalliy shart-sharoitlar asosida innovatsion takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: noto‘liq oila, bola tarbiyasi, ijtimoiy pedagogika, shaxs shakllanishi, psixologik moslashuv, ijtimoiy muhit, kompensator tizimlar

Oila — bola uchun birlamchi ijtimoiy muhit, u shaxsiy rivojlanish va ijtimoiylashuvning tayanch nuqtasidir. Ammo turli sabablarga ko‘ra oilaviy tarkibning to‘liq bo‘lmasligi, ya‘ni ota yoki onaning yo‘qligi, bolaning psixososial rivojlanishida bir qator muammolarni keltirib chiqaradi. Bugungi kunda ijtimoiy pedagogika oldida turgan asosiy vazifalardan biri — aynan shunday bolalarning shaxsiy rivojlanishini ta‘minlashga xizmat qiluvchi tizimlarni yaratishdir.

Oilada farzand paydo bo‘lishi uning tarbiyasi bilan jiddiy shug‘ullanishni talab etadi. Ammo ba‘zi ijtimoiy yoki shaxsiy sabablarga ko‘ra, oila buziladi va farzandning istak-xoxishi inobatga olinmay, bola ota-onasidan ajraladi. Ya‘ni tirik yetim bo‘lib qoladi. Ota boshqa ayolga ko‘ngil qo‘yib, xayotini izga soladi go‘yo. Ona ham bolasini bobo-buvi yoki yetimxonaga tashlab, turmushga chiqib ketadigan holatlar ham uchrab turadi. Oqibatda norasida go‘dak ota-onasiz qoladi. Ba‘zi onalar yolg‘iz farzandi uchun umrini qurbon qilib, bir umr tanxo o‘tishga ont ichadilar. Farzand uchun ota-ona taqlid etaloni hisoblanadi. Bu etalonda kamchiliklar bo‘lsa- da, baribir bolada uning ijobiy jihatlaridan foydalanish imkoniyati saqlanadi. Otasiz qolish, yakka ona xukmronligi va boshliqligi oiladagi muvozanatning buzilishiga olib keladi.

“Noto‘liq oila” deb, tarkibida ota yoki ona bo‘lmagan, ya‘ni farzand faqat bitta ota-ona (yoki boshqa qarindosh) tarbiyasida ulg‘ayayotgan oilaga aytiladi. Asosiy sabablari:

1. Ota yoki onaning vafoti;
2. Ajrim (ya‘ni, ota-onaning rasmiy yoki norasmiy ajralishi);
3. Ota yoki onaning uydan chiqib ketishi yoki farzandga g‘amxo‘rlik qilmasligi;
4. Yolg‘iz ona yoki yolg‘iz ota sifatida farzand tarbiyasi bilan shug‘ullanuvchi shaxslar (turmush qurmaganlar, ajrashganlar, beva qolganlar).

Bunday oilalarda bolalarning psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga ko‘proq e‘tibor talab qilinadi, chunki ular ikki tomondan ham mehr, nazorat yoki namunadan mahrum bo‘lishi mumkin.

Noto'liq oilalarda ulg'ayayotgan bolalarning ijtimoiy-psixologik portreti ko'p jihatdan umumiy emas. Har bir holat individual bo'lib, bola qanday muhitda tarbiyalanayotganiga, qaysi ota-onasi bilan yashayotganiga va tashqi ijtimoiy omillarga bog'liq. Shu sababli ijtimoiy pedagogik yondashuvda quyidagi omillar inobatga olinadi:

1. Psixologik yordam tizimi: bolaning hissiy ehtiyojlarini qondirish, o'zini ifoda etishiga imkon yaratish.
2. Sotsial moslashuvni qo'llab-quvvatlash: maktab, mahalla, ijtimoiy guruhlar orqali ijobiy munosabatlar shakllantirish.
3. Shaxsiy salohiyatni rivojlantirish: iste'dod va qiziqishlarni aniqlab, ularni yo'naltirishga yordam beruvchi dasturlar.
4. Kompensator muhitlar yaratish: to'liq oiladagi ijtimoiy vazifalarni qisman bo'lsa-da, bajara oladigan muqobil tizimlar (masalan, tarbiya markazlari, mentorlik dasturlari).

Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, Germaniya va Skandinaviya davlatlarida noto'liq oilalarda o'sayotgan bolalarning psixologik salomatligi maxsus ijtimoiy-pedagogik xizmatlar orqali muvozanatda ushlab turiladi. O'zbekiston sharoitida esa bunday tizimlar endigina shakllanmoqda. Zamonaviy ijtimoiy hayotda "noto'liq oila" tushunchasi tobora ko'proq e'tiborni tortmoqda. Ilmiy nuqtayi nazardan, noto'liq oila — bu tarkibida ota yoki onadan biri mavjud bo'lmagan, ya'ni bola to'liq ikki ota-onalik modelda emas, balki faqat bitta ota-onaning yoki boshqa qarindoshlarning g'amxo'rligida ulg'ayayotgan oiladir. Bunday holat turli sabablar bilan yuzaga keladi: ajrim, o'lim, ota yoki onaning tashlab ketishi, yolg'iz ona yoki otaning farzand tarbiyasi bilan shug'ullanishi kabilar.

Noto'liq oilalarda bola tarbiyasida yuzaga keladigan asosiy xavflardan biri — emosional muvozanatning buzilishidir. Bola o'zining tengdoshlari orasida "farqli" ekanini his qiladi, bu esa o'z-o'zini baholash darajasiga, o'zini jamiyatda tutishiga ta'sir ko'rsatadi. Ota-onaning birining yetishmasligi faqat iqtisodiy yoki tashkiliy jihatdan emas, balki ruhiy va ijtimoiy-axloqiy tomondan ham muhim yo'qotish hisoblanadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, noto'liq oilalarda ulg'ayotgan bolalar ko'proq stress, xavotir, ijtimoiy chekinish va o'ziga ishonchsizlik holatlarini boshdan kechirishadi. Shu bois, bunday oilalarda bolalarning to'laqonli rivojlanishi uchun ijtimoiy pedagogik tizimlar yordamida kompensator imkoniyatlar yaratish zarur bo'ladi. Masalan, psixologik yordam, ijtimoiy moslashuv dasturlari, tarbiyaviy muhitlarni boyitish orqali bolani to'liq oila sharoitidagi ijtimoiylashuvga yaqinlashtirish mumkin.

Bola shaxsining shakllanishi — bu uzluksiz, murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, unga oila muhitining bevosita ta'siri mavjud. To'liq oilada bola nafaqat moddiy, balki ruhiy jihatdan ham ikki tomonlama (ota va ona) qo'llab-quvvatlanadi. Noto'liq oilada esa bu muvozanat buziladi va bolaning shaxsiy rivojlanishida ma'lum kamchiliklar yuzaga keladi.

Ijtimoiy pedagogika fanining asosiy maqsadi — ijtimoiy tengsizlik sharoitida ulg'ayayotgan bolalarning imkoniyatlarini tenglashtirish, ularning ichki resurslarini ochib berish, jamiyatga to'laqonli moslashuvini ta'minlashdan iborat. Ayniqsa, noto'liq oilalardagi bolalar bilan ishlashda ijtimoiy pedagog quyidagilarga e'tibor qaratadi:

Emosional yetishmovchilikni bartaraf etish: Ota-onadan birining mehridan mahrum bola ko'pincha o'zini yolg'iz his qiladi. Bu holatda pedagogik yordam orqali unga e'tibor, ishonch va quvvat beruvchi muhit yaratish muhimdir.

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-4

Pozitiv o'z-o'zini baholashni shakllantirish: Bola o'zini past baholamasligi uchun uning ijobiy tomonlari aniqlanib, rag'batlantiruvchi faoliyatlarga yo'naltiriladi.

Ijtimoiy tajribalarni boyitish: Bolaga ijtimoiy rollarni sinab ko'rish, jamoaviy ishlarda qatnashish imkoniyatini yaratish orqali u ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'ladi.

Kompensator pedagogik muhit: Ijtimoiy pedagog tomonidan yaratilgan muhit bolaga to'liq oilada mavjud bo'lgan ijtimoiy-psixologik vazifalarni bajarishga yordam beradi. Masalan, mentorlik, guruhli treninglar, psixologik mashg'ulotlar.

Shuningdek, ijtimoiy pedagoglar noto'liq oilalardagi bolalarni qo'llab-quvvatlashda oila bilan hamkorlik, maktab psixologi, sinf rahbari va mahalla faollari bilan o'zaro aloqani yo'lga qo'yadi. Bu tizimli yondashuv bolaning ijtimoiy muhitga moslashuvini, ruhiy barqarorligini va shaxsiy salohiyatini ochib berishda katta rol o'ynaydi.

Zamonaviy pedagogik konsepsiyalarda noto'liq oilada tarbiyalangan bolani "muammo" deb emas, balki e'tibor va yondashuv talab qiluvchi shaxs sifatida ko'rish zarurligi urg'ulanmoqda. Bu esa ijtimoiy pedagogning professional mas'uliyatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдуллаев, А. Ижтимоий педагогика. – Тошкент: Фан ва технология, 2019.
2. Ҳайдаров, Қ. Педагогика назарияси ва амалиёти. – Тошкент: Ўқитувчи, 2020.
3. Василюк, А. В. Социальная педагогика: теория и практика. – Москва: Академия, 2018.
4. Назаров, Ш. Педагогика ва психология асослари. – Тошкент: Фан, 2017.
5. Смирнов, С. Социальная педагогика. – Санкт-Петербург: Питер, 2016.
6. UNESCO. Social Pedagogy in the 21st Century. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.
7. Ўзбекистон Республикаси "Таълим тўғрисида"ги қонуни. – Тошкент